Excellenties, Mijnheer de Voorzitter, gasten en leden van dit Partijkongres en gij verder alle belangstellende luisteraars,

HET dunkt mij wel passend wanneer ik in deze grote bijeenkomst van

onze grote Partijfamilie u toevertrouw, dat ik voor wat ik vanmorgen te zeggen heb een niet-onbelangrijke portie van dank verschuldigd ben aan de Voorzitter van de Partij, de voorzitter van dit Kongres, voor de inspiratie die hij mij heeft gegeven daartoe. Ik bedoel niet de inspiratie wegens zijn grote kundigheid, waarvan in de koeloirs vande Kamer de stemmen nog voortdurend gonzen vanaf de portier en bode en verder alle nuttige elementen, die we in de Kamer kennen, over zijn kapaciteiten van verbinding en verdeling van het werk op het voetbalveld.

Ik heb meer een andere inspiratie op het oog en dat zit zo. De vorige zondag was het geloof ik, heb ik ook eens mijn radio aangezet en ik hoor een stem (de stem van Mr. van Doorn) en inderdaad hij was het en niet alleen was het de stem, maar hij sprak over het kongres van gisteren en vandaag, waarover hem een klein interview werd afgenomen. Maar toen hoorde ik hem zeggen, dat wij op dit kongres twee verschillende onderwerpen zouden behandelen. Dat we zouden behandelen de vraag hoe wij kunnen komen tot opgang naar nieuwe welvaart in de wereld. Europa en Nederland. Dat is vooral gisteren in de sekties gebeurd en zoëven hebt gij daarover een hele reeks konklusies aangenomen. En daarnaast het onderwerp van onze politiek in provincie en in gemeente. En met de aard van tegenspraak die de politikus, althans de Nederlandse politikus, nogal eigen is, deed ik toen de inspiratie op om enige tegenspraak tegen deze uitspraak van Mr. van Doorn tot uitgangspunt te nemen en een aanzet te hebben voor wat ik u vandaag wilde vertellen. Die aanzet is dus om, al kan men het verschil tussen de onderwerpen erkennen, toch ook daarnaast te erkennen dat tussen die beide onderwerpen van ons kongres een verbindingslijn ligt; niet een gekonstrueerde, niet een geforceerde, maar een natuurlijke werkelijke verbindingslijn.

In de konklusies, die gij zoëven op voorstel van de vierde sektie hebt aangenomen, vind ik o.a. vermeld deze zin: „demokratie wordt gekarakteriseerd door spreiding van publieke verantwoordelijkheid". Men kan ook zeggen: dat de welvaart wordt bevorderd door de spreiding yan publieke verantwoordelijkheid.

Tot dat geheel van krachten, dat komplexe geheel van krachten, die ten goede werken op de welvaart, behoort ook het bestaan van diversiteit, van verscheidenheid, van publiekrechtelijke gemeenschappen; daartoe behoort

ook het kultiveren van de eigen aard en de eigen aanleg van hogere en van lagere gemeenschappen; het betrekken van al die gemeenschappen in de totale verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in de wereld, in Europa, in ons eigen land. En tot het geheel van welvaartskrachten behoort dus ook het spreiden, niet het opeenhopen, maar het spreiden van de macht en van de rechtsbevoegdheid, die nodig zijn om die verantwoordelijkheid te kunnen dragen.

Wanneer wij zo zien naar de wereld, dan is het ons na-oorlogse Nederlanders zeker wel volkomen duidelijk, dat daar tussen al die delen een grote mate van onderlinge afhankelijkheid bestaat. Waren we ons vroeger hiervan wellicht veel minder bewust — niemand van ons zal thans ontkennen of thans zich niet bewust zijn, dat die onderlinge afhankelijkheid bestaat. En die onderlinge afhankelijkheid stelt natuurlijk haar eisen, maar zij wordt toch niet gediend, niet positief ten goede gediend met een nog verder gaande machtskonsentratie dan we al kennen. Het is eigenlijk — om het zo maar eens ronduit te zeggen — onplezierig genoeg (gisterenavond is het nog door de Belgische Minister van Staat, De Schrijver, aan u voorgehouden), dat de macht in de wereld zo overwegend is gekonsen- treerd, zo overwegend is samengebald in die twee groot-machten, die de aarde van dit ogenblik kent, Amerika en de Sovjet-Unie. Ik zou zeggen, wat méér zelfstandige Europese macht, zou aan het beeld van het geheel, óók aan het welvaartsbeeld van het gehéel bepaaldelijk ten goede komen.

En wanneer wij daarnaast over de wereld heen kijken naar dat probleem, dat fundamenteel belangrijke probleem, wat ook in een van de sekties gisteren is behandeld, dat fundamenteel belangrijke probleem van de onderontwikkelde gebieden, wel, dan spreekt daar de noodzaak van de zelfstandigheid van de betrokken gebieden ons wel dubbel aan. Men kan dat bekijken vanuit de gezichtshoek van de onderontwikkelde landen zelf; men kan het ook bezien vanuit de gezichtshoek van de landen die hulp hebben te bieden. Wanneer men het beziet vanuit het standpunt van de onderontwikkelde gebieden zelf, dan kan men, geloof ik, wel zeggen, dat het vraagstuk onoplosbaar is, of alleen naar Russische trant en ten Russischen gunste op te lossen zou zijn (al moet u dan dat woord oplossen wel tussen aanhalingstekens plaatsen, dunkt me), dat het vraagstuk dan dus wezenlijk onoplosbaar is, wanneer de zelfstandigheid van die gebieden niet bijna angstig wordt ontzien. Mij dunkt, het is een miskenning van de werkelijkheid van de tijd om daarvoor niet volop oog te hebben en ons daarnaar te gedragen en daarnaar te handelen. En bekijken wij het vanuit de gezichtshoek van de helpende landen, dan moet men, geloof ik, zeggen, dat, wil die hulp effektief zijn, zij dan af gestemd zal moeten wezen op de aanleg van het ontvangende volk, af gestemd moeten zijn op de potentiële krachten die hierin aanwezig zijn, en dan zal dus de eigen verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in het onderontwikkelde gebied in de ontwikkeling positief en bewust moeten worden betrokken.

In deze afgelopen week is er een onderontwikkeld gebied geweest, dat onze aandacht in dit verband wel bijzonder heeft getrokken. Ik doel op Nieuw- Guinea, ten aanzien waarvan ik begroet de belangrijke Australisch- Nederlandse verklaring, die de regeringen der beide landen hebben afgelegd aan de hand van het bekwame overleg, dat tussen de ministers van buitenlandse zaken van de beide landen is gevoerd. Een verklaring.

die ik vooral begroet hierom, omdat daarin het belang van de bevolking van Nieuw-Guinea centraal wordt gesteld en omdat in die verklaring heel de ontwikkeling wordt heengericht naar de zelfstandigheid van deze gebieden op de grondslag van het recht van zelfbeschikking.

Wat geldt voor de wereld, geldt ook, wanneer we de blik iets meer terugbrengen, nl. tot Europa. Ook daar moet men zeggen, dat het behoud van de nationale zelfstandigheid een krachtbron is voor de welvaart van het geheel. Dat betekent natuurlijk helemaal niet, dan zou u mij misverstaan, wanneer u zou menen, dat ik hiermee tot uitdrukking wil brengen plotseling niet meer te voelen voor bovennationale ontwikkeling van Europa. Ik kan u zeggen, dat het zover nog niet met mij is gekomen.

Ik verheug mij over de komende ratifikatie van het Euratom-verdrag, een verdrag dat Europa als geheel een hoogst belangrijke opening kan bieden naar toenemende welvaart en naar een zelfstandiger Europese positie in de wereld. Ik verheug mij ook over de komende ratifikatie van het verdrag betreffende de gemeenschappelijke markt. Zeker, ik weet het, u hebt het trouwens zelf zoëven nog in een desbetreffende konklusie tot uitdrukking gebracht, dat wij daarmee stellig voor een hoop moeilijkheden komen te staan. Maar met dit verdrag, met deze samenwerking, met deze op de verdere groei en ontwikkeling gerichte samenwerking slaan wij toch de noodzakelijke richting in, om onze ekonomische organisatie aan te passen aan de technische ontwikkelingen en om daardoor ons er voor te behoeden, dat wij in de vaart der volkeren zelf niet achterlijk zouden worden.

Ik vind het alleen een beetje jammer — dit wil ik ook wel tot uitdrukking brengen — dat wij bij ons staatkundig optreden in het totstandbrengen van dit soort verdragen en de goedkeuring daarvan wel een tikkeltje doen aan hollen of stil staan. Tot nog toe zijn we altijd in dit soort zaken nummer één geweest, en ik geloof, dat wij wel een zeer dikke kans maken, nu nummer laatst te komen. Ik hoop — al ben ik niet helemaal zonder

vrees

— dat dit toch geen ernstige gevolgen met zich zal meebrengen. Het heeft bij mij wel de vraag doen rijzen of er toch soms niet zit een zekere bedenkelijkheid in onze demokratische procedure, en ik moet dit nu zeggen nog wel in vergelijking met wat mogelijk is gebleken in Frankrijk. Ik wil niet beweren, dat Frankrijk, met wie ik mij verheug in zijn 24ste na-oorlogse kabinet, nu altijd een voorbeeld voor ons is in demokratische procedures en in de ontwikkeling van het staatkundig leven. Maar we hebben hier toch wel met deze verdragen de merkwaardigheid beleefd, dat in de week, waarin Frankrijk het bestaan heeft om de goedkeurings- ontwerpen af te handelen en daar de parlementaire sanktie aan te geven, en desbetreffende wetsontwerpen bij het parlement hier werden ingediend en hier dus toen de parlementaire behandeling kon beginnen. Intussen mag ik er wel aan toevoegen, dat — en dat vind ik plezierig natuurlijk — onder de gedegen en voortvarende leiding van mijn fraktiegenoot Blaisse, in de Tweede Kamer althans in vlot verloop de zaak is af gehandeld, en men mag alle hooo koesteren, dat de Eerste Kamer ditmaal het voorbeeld van haar zuster aan de overkant zal willen volgen.

Ten aanzien van al dat integratie werk van Europa blijf ik mij verder er over verheugen, dat ook vanuit onze katholieke frakties van de Eerste en van de Tweede Kamer een steeds groeiende schare van collegae zich wijdt

aan dat moeizame werk, waarbij ik eigenlijk van plan was — u boude mij dat ten goede — u hier twee namen te vermelden met enige trots. Eén hoef ik intussen eigenlijk al niet meer te vermelden, omdat de heer De Schrijver dat gisterenavond al heeft gedaan, toen hij lof heeft toegezwaaid — en hij verloorlove mij te zeggen: terecht lof heeft toegezwaaid — aan ons Eerste Kamerlid Sassen, die nu jarenlang als voorzitter van de Christen-Demokratische Fraktie de belangen van de christen- demokraten op voortreffelijke wijze leidt. Daarnaast zou ik toch wel — en ik zou deze gelegenheid niet graag laten voorbij gaan, ik heb het nog nooit gedaan — toch eens willen noemen in dit verband al het werk van ons Tweede Kamerlid Fens, die in een jarenlange arbeid met een on verzettelijke energie en toewijding en vooral ook opoffering zich zo'n vooraanstaande plaats heeft weten te verwerven in het internationale leven, in het bijzonder in de kring van de West-Europese Unie, van de Raad van Europa, en in het verband van de NATO. Ik verheug mij natuurlijk als voorstander van een bovennationale ontwikkeling, dat de enige echte bovennationale gemeenschap, die wij in Europa tot nog toe kennen — de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal — dat zij steeds vaster wortel schiet en dat wij in het kabinet andermaal, gelijk in de vorige periode met Minister Beijen het geval is geworden, thans aan het hoofd van het Ministerie van Buitenlandse Zaken een Europees denkend, voelend en strevend man hebben in de persoon van onze Minister Luns. Het klinkt u misschien wat wonderlijk in de oren, wanneer ik u er aan herinner, dat u hem nog onlangs in de krant heeft zien staan in verband met zijn afwezigheid in Straatsburg. Ik maak er gewag van, omdat ik niet helemaal zeker er van ben, of u kort daarna ook zijn verklaring en zijn verdediging van dat geval in uw krant heeft ontdekt. Maar ik ben er wel zeker van, dat in dit incidentele geval, dat hij in zijn verklaring en verdediging uit de doeken heeft gedaan, bepaald niéts te ontdekken is, wat zou kunnen doen twijfelen aan zijn oprechte en daadkrachtige Europese gezindheid, waarop wij met gerustheid mogen rekenen en waarvan hij zelf met zijn rusteloos werken naar mijn overtuiging nog veel te verwachten geeft.

Neen, mijn waarde toehoorderessen en toehoorders, wanneer ik zeg, dat óók voor Europa het behoud van de nationale zelfstandigheid een krachtbron is voor de welvaart van het geheel, dan bedoel ik daarmede iets anders. Dan bedoel ik daarmee met name dit, dat in de Verenigde Staten van Europa, waar wij met vallen en opstaan heen werken, dat daarin niet alleen het nationaal eigene steeds zal moeten worden ontzien, maar dat daarin op het nationaal eigene ook steeds en telkens weer een appèl zal moeten worden gedaan, om de grootst mogelijke kracht te kunnen ontwikkelen ten bate van het Europese geheel en ten bate van de eigen nationale kring. Dan bedoel ik, dat er bij alle verlangen, ook naar politieke integratie, toch niet enkel zou mogen komen één Europees centrum van verantwoordelijkheid en macht, maar dat de naties ieder voor zich de verantwoordelijkheid mede moeten dragen en dat zij daartoe dus binnen het kader van het geheel de beschikking moeten houden over de zelfstandige macht en de zelfstandige bevoegdheid, die daartoe nodig zijn. Het gaat niet, het kan ook niet gaan om een verslappend aanleunen tegen een min of meer ver Europees machts- en bevoegdheden-centrum.

maar het moet gaan en het kan alleen gaan om een samenwerking van eenheden, die natuurlijk onderling afhankelijk zijn, maar die even natuurlijk zelfstandige eenheden moeten blijven en die mèt en dóór hun eigen verantwoordelijkheid, dóór en mèt de rechtsbevoegdheden, die met de verantwoordelijkheid gepaard gaan en die voor het dragen van eigen verantwoordelijkheid nodig zijn, ieder zijn versterkende nationale bijdrage kan leveren aan het Europese geheel. Ik verzoek u om met mij de blik thans nog iets meer te verengen, dichter naar huis te brengen en daarop te richten, naar Nederland te kijken. En dan geldt al weer iets overeenkomstigs. Ook binnen onze nationale grenzen! U heeft er gisterenmorgen van kunnen horen uit de mond van de heer Aarden, en ik zou eigenlijk na deze week maar een enkel woord hoeven te noemen, om u direkt te doen begrijpen wat ik bedoel, het woord dat luidt: „Europoort". Ook binnen onze nationale grenzen worden de krachten naar méér welvaart en naar gróter welvaart geprikkeld door het bestaan van spreiding van verantwoordelijkheid, en dus spreiding van bevoegdheden, over tal van gemeenschappen. Niet alle bevogedheid en alle macht gekoncentreerd bij de Staat, die zich verantwoordelijk stelt voor van alles en nog wat, maar een verdeling van rechtsbevoegdheden mede over lagere gemeenschappen, dus in de eerste plaats over de provinciën en de gemeenten. En die moet men dan niet zien als een soort filialen van de Staat, die alleen maar instrukties van hoger hand in ontvangst zouden hebben te nemen, maar men moet ze zien als lagere zelfstandige overheden, waaraan bepaalde belangen zijn toevertrouwd en die zich daarvoor verantwoordelijk weten om naar hun inzicht die belangen te behartigen.

Ik heb hierover, zoals u wel weet, deze week in de Kamer gesproken in een ander verband, op die zware dinsdag, toen ik mij gedwongen heb geacht, met enige collegae mijn stem te onthouden aan dat waarlijk grootse Deltaplan. Een onderneming, die men voor Nederlands veiligheid een noodzakelijkheid kan noemen, en een onderneming die voor Nederland ook zo rijke perspektieven biedt. Ik heb er mijn stem aan moeten onthouden, op die zware dinsdag, vanwege een grondwettig bezwaar, dat de Kamer niet heeft weggenomen, al had het,

dunkt mij, zonder al te veel pijn wellicht kunnen geschieden.

Op zo'n ogenblik voelt men eigenlijk wel, dat de politiek een hard bedrijf is. Er wordt nogal eens, wanneer men erover spreekt dat de politiek een hard bedrijf is, aan ongunstige dingen gedacht. Dat ze te grof wordt gevoerd, met te weinig liefde wordt gevoerd. Maar de politiek kan ook een hard bedrijf zijn om andere en volkomen zuivere redenen. Zij kan een hard bedrijf zijn, omdat men een beslissing heeft te nemen in een konflikt van plichten, in welke vorm zich dat dan ook voordoet. Laatstleden dinsdag deed het zich voor mij en enige van mijn politieke vrienden in deze vorm voor, dat wij meenden, wegens de hogere plicht uit ons inzicht in de desbetreffende bepaling van de Grondwet, wegens deze hogere plicht aan dat grootse Deltaplan tenslotte onze stem in deze vorm niet te kunnen geven.

Ik ga er natuurlijk niet verder op in, maar ik vind het, los nu van die hele Grondwetskwestie, toch wel een schaduw op het Deltaplan. Ik zeg niet een smet. Nee, nee!, dan zou men de zaak bepaald overtrekken, dan zou men de juiste proporties uit het oog verliezen. Maar ik vind het toch wel een schaduw op dit grootse koncept van het Deltaplan, dat wij onnodig verder daarin zijn afgedw^aald van de goede grondslag van ons openbare leven, om de lagere overheid, dat was hier de provinciale overheid, haar eigen bevoegdheid en haar eigen verantwoordelijkheid te laten en haar het vertrouwen te geven, dat onmisbaar is in een stelsel van decentralisatie zoals we het kennen. Het is wel merkwaardig, als men het nu eens bekijkt over een aantal tientallen jaren, hoe zo'n ontwikkeling dan gaat. Ruim vijftig jaar geleden heeft zich een soortgelijk geval voorgedaan. Toen heeft men gesteld: wanneer die provinciale overheid in gebreke zal blijven en in verzuim zal zijn om te doen wat zij redelijkerwijze moet doen, wel, dan zullen wij op een of andere wijze er toe moeten overgaan om daar wettelijk in te voorzien. En nu, nu heeft men het standpunt ingenomen, niet dat er een overheid in verzuim is en dat er daarom iets moet gebeuren, maar dat het tenslotte altijd tot de menselijke mogelijkheden behoort, dat een provinciale overheid met haar plichtsvervulling in gebreke zal blijven, in verzuim zal komen, en nu is er maar vast in de wet opgenomen de bevoegdheid om alsdan van Rijkswege te kunnen ingrijpen, wanneer dat geval zich in de werkelijkheid zou voordoen.

Ik weet natuurlijk, dat er tal van gevallen zijn, waarin bepaalde omstandigheden tot centralisatie en tot centralisme dwingen. Daar is de invloed van de techniek, die zo dikwijls haar eigen centralistische eisen stelt, of wel het is de samenhang van alle dingen waardoor een maatregel, die men hier neemt, reperkussies elders zou kunnen opwekken en oproepen, reperkussies die omwille van hoger belang moeten worden vermeden. Maar wij moeten toch, met alle begrip dat er omstandigheden kunnen zijn dat centralisme en centralisatie niet zijn te ontgaan, wij moeten toch ons goed bewust zijn, dat we daardoor verkeren in het voortdurende gevaar van in een centralistische sleur te geraken. Natuurlijk, die invloed onderga ik zelf ook. Ik wil helemaal niet beweren, dat ik zelf daar immuun voor ben en dat alleen anderen zich daardoor te veel zouden laten leiden, dat is het geval natuurlijk niet. Wij zijn, met mij zelf inklusief, geneigd — en dan zeg ik het, geloof ik, toch nog erg zwak — wij zijn geneigd om elke zaak, die zich aan ons voordoet telkens te zeer te bekijken op eigen merites, op eigen verdiensten, en dan die zaak en het belang van haar bepaalde behandeling niet af te wegen tegen het belang — wat ook een op zichzelf staande grootheid is — van de eigen verantwoordelijkheid, van de handhaving van de eigen verantwoordelijkheid, van ruimte voor het eigen arbeidsveld van de lagere gemeenschappen. Laat ik u een heel ander voorbeeld noemen, wat ook niet helemaal van de praktijk, van de aktuele praktijk, gespeend is. Een voorbeeld van het wat kittelorige terrein van de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel in provinciën en gemeenten. Reeds jaren voor de oorlog is er in de ambtenarenwet een bepaling opgenomen, die moest voorkomen dat er in provinciën en gemeenten te ver uiteenlopende arbeidsvoorwaarden, in het bijzonder te ver uiteenlopende salariëring zou zijn. Men heeft daarvoor in de ambtenarenwet jaren voor de oorlog al 'n bepaling opgenomen, om in verband daarmee aan de Kroon bepaalde bevoegdheden te geven. Dit was eigenlijk een uitdrukking van de gedachte die wij tegenwoordig noemen „vrijere loonvorming". De vrijere loonvorming, die zich vandaag aan de dag keert tegen te veel centralisatie, maar die zich toen keerde tegen het andere uiterste, tegen het uiterste, als ik het wat „kru" zeg, dat men maar raak deed, de een niet naar de ander keek in de salariëring — behoudens soms wanneer het er om ging, dat de een meende zich te kunnen optrekken aan de ander. Maar met het verstrijken van de jaren, met het voortgaan van de tijd, gaat deze bepaling nu meer en meer worden toegepast in de richting van het andere uiterste, in de richting van een volkomen centralisatie in de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel over de gehele linie, niet alleen in de primaire arbeidsvoorwaarden, maar ook over het gehele terrein van de sekundaire arbeidsvoorwaarden. Die worden nu ook meer en meer in die gelijkschakeling, in die gelijktrekking, betrokken. Natuurlijk, ik begrijp: voor alle dingen in dit leven zijn er „voors" en „tegens", en ook voor deze stelling, om die gelijktrekkerij maar verder uit te strekken, zijn er natuurlijk ook „pro's" aan te voeren. Maar ik veroorloof mij toch als mijn overtuiging te geven, dat het niet goed is daarmede te ver te gaan. Dat dit leidt tot een verstarring. Dat dit leidt tot een veronachtzaming van de diversiteit, van de verscheidenheid, waarin ons volk leeft en die omwille van de eigen aard en omwille van de volkskracht ook moet blijven leven. Wanneer men alles gelijk trekt naar één strak landelijk patroon, dan doet men naar mijn gevoel aan de veel-vervigheid van het lokale en gewestelijke leven te zeer afbreuk. Natuurlijk kan ik begrijpen, dat men de totale kosten niet te zeer uit elkaar wil doen lopen, maar ik zou toch willen zeggen: ga daarbij nu niet te werk met passer en lineaal; en in de tweede plaats: laat binnen het totaal, binnen het geheel, een zekere verdelingsvrij heid voor lokale en gewestelijke gemeenschappen over.

Ik heb mij de laatste weken mogen vermeien in die nieuwe turf, die uit de socialistische kring op tafel is gelegd, een N.V.V.-studie geheten: Wenkend Perspectief. Daar komt hier en daar — moet ik zeggen — nogal wat centralisatie in voor. Maar het heeft mij toch genoegen gedaan, dat men daar toch deze smaak voor decentralisatie behouden heeft, dat ik daar heb mogen lezen, dat voor sekundaire arbeidsvoorwaarden stringente koördinatie moet worden beschouwd als onuitvoerbaar en met het oog op de sociale progressie als ondoelmatig. Ik veroorloof mij, deze gedachte aan te bevelen aan wie het aangaat. Mijne waarde toehoorderessen en toehoorders, nu ik iets zeg over de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel, geloof ik, dat ik in deze kring goed doe, toch even een zijpaadje in te slaan. Ik kan niet zeggen, dat ik het voor puur genoegen doe, maar puur genoegen, dat zou overdrijving zijn van het politieke leven. En als een aanloop om dat zij-paadje in te gaan, een eerste schrede te zetten, mag ik er even aan herinneren, dat onze Partijvoorzitter gisteren in zijn openingsrede iets heeft gezegd over die hij noemde en die wij ook in de Kamer hebben genoemd de „minimum-lijders" onder de leden van het overheidspersoneel. De mensen die naar huis moeten gaan met zes tientjes of nog minder in de week in de hand. Wij hebben daar bij de begroting over gesproken. Mijn collega Van der Zanden heeft er, in verband met het verloop van zaken in het georganiseerd overleg, zoals u weet, vragen over gesteld. Ik geloof, dat die vragen intussen beantwoord zijn, al heb ik de beantwoording zelf nog niet gezien, maar ik heb toch gehoord er van, dat een zekere heropening van het georganiseerd overleg niet tot de onmogelijkheden zal behoren. Wij krijgen nu in de komende weken de begroting van Binnenlandse Zaken aan de orde. Die aangelegenheid is nog niet afgedaan en u houde mij ten goede, dat ik daar dus nu niet nader op in ga; het was alleen maar een aanloop om in mijn zij-paadje terecht te komen. Want het lijkt mij, dat er mensen zijn, die de samenhang van alle dingen zo ver menen te kunnen doorvoeren, dat ze een zeker verband leggen tussen deze affaire van de salariëring van de laagste ambtenaren en van de laagste leden van het overheidspersoneel, dat zij deze zaak in verband brengen met een andere zaak, die door de Kamer wel is beslist en waarvan ik maar beter vind — want gij, als het kader van de Partij, wordt er ongetwijfeld ook mee gekonfronteerd, gij zult er ook vragen over krijgen om er over te spreken. Men brengt dit namelijk in verband met een beslissing, die de Kamer wel heeft genomen, betreffende haar eigen vergoeding. Dat is die beslissing, dat een Kamerlid bij buitenlands verblijf buitenlands verblijf q.q. natuurlijk, wanneer men als Kamerlid daar moet zijn voor een of andere vergadering van een of ander internationaal lichaam — dat hij dan ontvangt een verblijfsvergoeding per dag van ƒ 70,—. Wij hebben die zaak besproken, natuurlijk, zoals wij alle huishoudelijke zaken van de Kamer bespreken, in geheime zitting, maar even natuurlijk is er in het openbaar mededeling van gedaan en heeft iedereen, die dat wilde, daarover ook het zijne in het openbaar kunnen zeggen. Ik geloof, dat ik van velen van onze club, van onze fraktie, het meest gevoegelijk er over kan spreken, omdat ik zelf voor die verblijfsvergoeding, gelet op onze werkverdeling, nauwelijks in aanmerking kom, dat is maar een dood-enkele keer of een paar keren gedurende korte tijd per jaar. Het gaat niet over onze schadeloosstelling, en het gaat niet over onze onkosten, die wij hebben zolang wij binnenslands zijn, maar het gaat over de onkosten, de verblijfsvergoeding, buitenslands.

Die ƒ 70,— per dag, dat lijkt niet alleen veel; dat is veel. Maar de enige ter zake dienende vraag is, of het tè veel is. Met name of het méér is dan nodig is voor het doel, waarvoor ze worden verstrekt. En dan wil ik u wel zeggen — ik vraag daarvoor geen instemming, ik vraag daarvoor wel begrip en ik vraag wel overweging — dat ik meen, dat de vraag of het te veel is, méér dan nodig is voor het doel waarvoor het wordt gegeven, dat ik die vraag ontkennend beantwoord. Dat door de bank genomen, dit inderdaad nodig is om die kosten te dekken. En dan denk ik hierbij niet alleen aan het in het buitenland nogal dure hotelleven (men zal toch bepaald wel in een hotel moeten slapen en verblijven), maar ik denk ook wat in het internationale milieu zoal nodig is, om zijn zaken behoorlijk te kunnen verrichten, aan de noodzaak van het maken van representatiekosten, aan het vervullen van sociale verplichtingen. Ik denk ook aan het feit, dat, wil men zijn zaken internationaal goed redderen, dat het dan dikwijls nodig is om voorbesprekingen te houden. Dikwijls ook nog nodig is, om een na-bespreking te houden, om langer in het buitenland te blijven dan gedurende die dagen, waarvoor men deze vergoeding ontvangt. En nu meen ik toch, dat het niet zo mag zijn, en ook niet zo mag worden, dat alleen die mensen uit ons midden zouden kunnen gaan, die er uit eigen zak wat zouden kunnen bijleggen. Op zich is dat bijleggen al een dwaasheid, maar de situatie wordt toch volkomen ongezond, wanneer deswegen kapabele en geschikte Kamerleden zouden moeten thuisblijven omdat zij hun werk ginds niet naar behoren zouden kunnen vervullen. Ik zei u straks al: het is mij niet te doen om uw instemming. Het is mij alleen te doen om een beetje begrip, om een beetje begrip vooral in een zaak als deze in dezer voege, dat men die zaak goed stelt en dat men dus alleen overweegt of het bedrag nodig is om zijn onkosten te kunnen dekken. Is het niet nodig, natuurlijk, dan is het bedrag te veel. Maar is het wel nodig, en naar mijn mening is het inderdaad nodig, dan moet men ook erkennen, dat het bedrag niet te veel is.

Mijnheer de Voorzitter, ik ben al weer lang teruggekeerd van mijn zijpaadje en ik kom weer op mijn hoofdweg en neem de draad van mijn verhaal weer op. Ik had het erover, dat niet alles gekoncentreerd mag blijven, niet alles gekoncentreerd mag worden, moet ik misschien beter zeggen, bij de Staat, maar dat wij een gespreide verantwoordelijkheid moeten hebben en dat wij daarmede dus ook moeten krijgen een gezamenlijke verantwoordelijkheid, die verdeeld is over tal van rechtsgemeenschappen.

En dit ziet nu, mijne waarde toehoorderessen en toehoorders, niet alleen, niet uitsluitend op de provinciën en de gemeenten — neen, in die verantwoordelijkheidsverdeling moet ook het maatschappelijke leven, het bedrijfsleven en het beroepsleven, z'n groot en belangrijk deel hebben. Ook dit is belangrijk voor een goede gang van zaken, met name belangrijk voor een goede gang van zaken met betrekking tot onze voortstuwing naar nieuwe welvaart.

Bij de algemene politieke beschouwingen van dit jaar heeft mijn geachte collega. Prof. Oud, ook over de staatsmacht gesproken. Ik moet zeggen: ik vond het een uitstekende rede, vanuit zijn liberale beginsel, en als leider van de oppositie. Maar ook afgescheiden hiervan, wil ik toch wel zeggen, dat in ieder geval zijn grondstelling goed was, met name, dat men — zo gaf hij te kennen niet alleen, maar zo verklaarde hij uitdrukkelijk en ook min of meer uitvoerig — dat men het evenmin moet zoeken in staatsonthouding als in staatsalmacht. Iemand als Oud moet niets hebben van een man als Von Mieses of van een club als Burgerrecht, of een brochure als van de anti-revolutionaire Dr. Hommes, waarin de anti-revolutionaire

— wel, zegt Oud, die is mij

politiek van vandaag fel wordt aangevallen — een tikje te reaktionair.

Een goede orde van zaken, een juiste orde van zaken, ligt ergens tussen staatsonthouding en staatsalmacht. Ik geloof bepaald, dat de stelling juist is. Dat ze zó juist is, dat, als ik mij niet bedrieg, zelfs een politiek zo verdeeld college als de Kamer het — met uitzondering dan van de communisten — in elke groepering er mee eens is.

Maar Oud bouwde erop verder een politieke tweedeling. Aan de ene kant de socialisten, die te ver doorslaan naar de staatsalmacht, en naar de andere kant de liberalen, de neo-liberalen, die het naturulijk goed doen en met wie de konfessionele partijen het in theorie, zegt Prof. Oud, eens zijn, maar die in de praktijk van het leven, zegt Prof. Oud, zich te veel laten drijven en voortzeulen door de socialisten.

Och, het is niet voor de eerste maal geweest, dat ik het heb gehoord. Maar wanneer ik mijn geachte collega zo hoor, dan moet ik eerlijk zeggen, dat ik een glimlach toch niet helemaal kan weerhouden. Dan beleef ik de onhebbelijkheid, dat mij in het hoofd schiet een grote, een omvangrijke zaak als het onderwijs, waarin — als ik mij niet bedrieg — de liberale gedachtengang de Staat een veel meer primaire taak geeft, dan naar onze mening, waarin aan de Staat ten deze in het algemeen alleen een aanvullende taak toekomt. Of ik denk aan datgene, waar de heer Oud met grote bekwaamheid zijn hele leven voor heeft gevochten, de zaak van het staatspensioen, de zaak van de ouderdomsvoorziening langs de weg van de — wat ik nu maar noem — bedeling door de Staat, in ieder geval een rechtstreeks verband tussen de Staat en de ouderdomsvoorziening; terwijl wij altijd hebben gestreden voor een oplossing van het probleem van de ouderdomsvoorziening langs de weg van de verzekering, langs de weg van de premiegedachte, wat gegroeid is ook tot de gedachte van de sociale verzekering, de gedachte die in de wet op de Algemene Ouderdomsvoorziening dan ook er door is gekomen en daar haar beslag heeft gekregen.

Maar het is niet alleen een glimlach, die Prof. Oud bij mij veroorzaakt, waneer hij zo over de staatsmacht spreekt op de wijze waarop hij dat doet, daarnaast welt bij mij op een grimlach ook. Laat ik drie grote dingen mogen noemen. Drie grote dingen, die niet alleen evenzovele stimulansen zijn voor de bevordering van de welvaart, maar die evenzovele terugdringingen betekenen van de staatsalmacht — maar waarbij ik toch niet de indruk heb, dat het anderen zijn geweest dan wij, die de spits ervan hebben afgebeten, of dat het

anderen zijn dan wij, die daarvoor staan in het eerste gelid.

Het is vooreerst de zaak van de vrijere loonvorming met haar aksent- verlegging van de staatsbemoeiiing af naar de eigen bemoeiing van het bedrijfsleven toe. Wij hebben dat beleid in de Kamer opgenomen in 1953, en ik geloof mij niet te bedriegen, dat het toen de liberale Nieuwe Rotterdammer was, die daarop het befaamde etiket heeft gedrukt van „de ruwe stoot". Ik heb sedertdien, kan ik u wel zeggen, nog niet de indruk gekregen, dat het bepaald de liberale werkgevers zijn, die zich het hardst voor die vrijere loonvorming inspannen. Evenmin trouwens als men hetzelfde zou kunnen zeggen van de socialistische arbeidersbeweging. En toch is de vrijere loonvorming de enige weg waarlangs enerzijds de staatsmacht op het gebied van de loonvorming kan worden ingedamd, de enige weg waarlangs anderzijds de arbeider kan komen tot een mededelen in het ekonomisch resultaat op het niveau, op de hoogte, die hem toekomt, ongeacht wat dan Het Vrije Volk om de andere dag daarvan beweren mag. Als tweede van die grote dingen, belangrijk voor de bevordering van de welvaart, belangrijk voor het terugdringen van de staatsmacht, noem ik de zaak van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, die elementair nodig is om de staatsmacht terug te dringen, maar waarvoor het liberalisme noch in de theorie, noch in de praktijk, noch in het politieke vlak, noch in het maatschapelijke vlak nu bepaald laaiend kan worden genoemd. Naar mijn mening hebben wij hier één van de grote zwakheden, één van de werkelijke lacunes in de neo-liberale leer en praktijk.

Prof. Oud heeft het in de Kamer aldus gesteld, dat wij moeten zoeken naar maatschappelijke verhoudingen van dien aard, dat er een redelijk minimum-bestaan zal zijn voor allen, maar dat ook voor allen de mogelijkheid er zal zijn, om daar bovenuit te stijgen door ontwikkeling van eigen kracht. Wel, mijne waarde toehoorderessen en toehoorders, wanneer ik in dat .,redelijk bestaansminimum" voor alles het aksent leg op he woord „redelijk" en wanneer ik, horende dat gesproken wordt over het daarboven uitstijgen van de ontwikkeling door eigen kracht, onder die eigen kracht ook begrijp de groepskracht, dan moet ik toch, ook bij deze beide veronderstellingen, deze liberale stelling als onvoldoende afwijzen. Want er moet nu eenmaal méér gebeuren. Er moet met name ook zijn de gezamenlijke kracht van de groepen onderling. De gezamenlijke kracht tezamen van de ondernemers en van de arbeiders in de bedrijfstak, om de voorwaarden te scheppen voor meer welvaart voor allen, die er toe behoren. En binnen die bedrijfstak moet er in de onderneming weer zijn de gezamenlijke kracht van de ondernemer en van de arbeiders, om de welvaart zo hoog mogelijk op te stuwen.

Wij moeten komen tot vormen, waarin die gezamenlijke kracht werkt en waarbij dan niet iedereen alleen maar naar zichzelf mag kijken, maar waarin men ook elkaar naar boven moet werken. Wie het element van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie verwaarloost of tegenwerkt, wie dat doet, hij veronachtzaamt of hij verzet zich tegen een onmisbaar middel om de staatsmacht in toom te houden of binnen de juiste grenzen terug te dringen. Wie geen staatsonthouding wil en geen staatsalmacht — dat is het standpunt Oud — die moet ook de lange afstand, die er is en tussen de Staat en de burger, overbruggen door centra van verantwoordelijk gezag, die dichter bij de burgers staan dan het verre Den Haag; die ook beter op de hoogte zijn van wat er moet gebeuren; en die, omdat zij eigen verantwoordelijkheid dragen, hun krachten daartoe tenvolle ook moeten inzetten. De centra van verantwoordelijkheid — ik zei het u straks — moet men vinden in de gewesten en in de plaatsen, waarin men woont. Maar men moet ze óók vinden in zijn werkleven, in het leven van zijn bedrijf en van zijn beroep. Wat daar nodig is, weten de eigen deskundige mensen beter, dan in het algemeen Den Haag het weten kan. En men zal vanwege het centrale gezag, waarbij'ik niet alleen denk aan de Regering, waarbij ik ook in dit verband aan het Parlement denk, moeten terugtreden. Dat is de konsekwentie van de noodzaak om de staatsmacht terug te dringen.

Dan noem ik u nog met een enkel woord dat derde grote ding, waar wij toch stellig — laat ik dit nu maar rustig zeggen — in het eerste gelid staan, om de welvaart te bevorderen en waaraan ook te pas komt terugdringing van de staatsmacht, dat is de zaak van de bezitsvorming. Een zaak waar we dan toch, geloof ik, als ik het zachtjes mag zeggen, wel enig initiatief hebben genomen.

Wanneer ik in het verband van deze zaak zeg, dat daar ook aan te pas komt inperking van de staatsmacht, dan is dit niet in deze zin — dat denkt men dikwijls en ik zou dat misverstand, voorzover het werkelijk bestaat, toch zo graag helemaal uit de wereld hebben — dan bedoel ik daarmede niet een opruiming van een gezegende sociale verzekering. Zo'n opruiming ware naar mijn wijze van zien niet anders dan een schadelijke dwaasheid. En wanneer ik spreek in dit verband van inperking van staatsmacht, dat bedoel ik óók niet, ervan te gewagen in de zin van een overtrokken ontmanteling van de Staat. De Staat in zijn hemd zetten, is ook geen waar volksbelang. Wij moeten ons hoeden voor overdrijving naar twee kanten. Maar ik wil wèl in dit verband spreken over inperking van de staatsmacht in deze zin, dat een wijd-verbreide bezitsvorming moet voorkomen een tè sterke materiële pantsering van de Staat; moet voorkomen een gevaarlijke ekonomische machtsopeenhoping van de Staat. Gelijk trouwens die bezitsvorming eveneens ertoe moet leiden, dat wij niet komen te zitten met staten in de Staat, niet komen te zitten met te grote private machtskonsen- traties op ekonomisch gebied.

Ik geloof, dat hier van toepassing is een woord, dat ik in een ander verband dezer dagen heb gelezen van de socialistische Minister van Justitie, Prof. Samkalden, die in een redevoering over „de jurist in deze tijd" zei, dat zij — ik citeer hem — ,,zich vindingrijk moeten tonen in het vinden van zodanige konstrukties, dat het gevaar van onevenredige machtskoncentratie in de handen van enkelen, of dit nu de Overheid is of een privaat-rechtelijke organisatie, zoveel mogelijk moet worden voorkomen of gekompenseerd".

Ik geloof, dat de uitspraak een volkomen duidelijke is. Ik geloof ook, dat zij een volkomen juiste en evenwichtige is.

Mijnheer de Voorzitter, ik zie dat de tijd al weer knap aan het verstrijken is en dat ik mij dus wel enigermate zal moeten inperken, waarbij ik toch moeilijk kan overslaan, om aan het kongres nog even te zeggen, hoe wij mede in het verband van de zaak van de bezitsvorming de politieke ontwikkeling zien; de politieke ontwikkeling ook af wachten; en hoe wij daartegenover ons standpunt hebben bepaald.

Om nog een ogenblik terug te komen of liever gezegd: aan te sluiten bij mijn geachte collega Oud, dan mag ik wel als uitgangspunt nemen, wat hij in de Kamer zei, waar hij het liberalisme schilderde als een en al evolutie, waartegenover hij het socialisme stelde als een en al verstarring. Beide kanten van de stelling lijken mij een beetje overdreven.

Ik betwijfel wel, of de liberalen in den lande nu alle evoluties van hun politieke leider bij houden. En wanneer ik het politieke leven zo overzie, dan aarzel ik wel eens, of wij nu eigenlijk een liberale partij in ons land missen, of dat we een vrijzinnig-demokratische partij ontberen.

Wanneer ik aan de andere kant van de steling denk, aan die verstarring in het socialisme, dan wil ik wel zeggen, dat naar mijn smaak de geestelijke evolutie in de socialistische kring nu niet bepaald in een hoog tempo gaat dat zal ik niet beweren. Maar enige evolutie is er toch, en ook op dat terrein van de bezitsvorming.

Ik heb u zoëven genoemd die studie van Wenkend Perspektief. Daar wordt met zoveel woorden het recht op arbeidsloos inkomen principieel erkend — iets wat voor de oorlog en ik zou zeggen nog ettelijke jaren na de oorlog eigenlijk een ondenkbaarheid was. Ik mag daarnaast wijzen op dat merkwaardige juichen in de socialistische pers, toen Dr. Drees de woningbouwlening aanbeval bij het Nederlandse volk, en ook toen dat zo ingeslagen bleek ook bij de kleine man, die in zo'n gelukkige mate op deze 6®/o aanbieding is ingegaan. Ik mag herinneren aan wat onlangs uit de mond van Minister Hofstra heeft geklonken in een bijeenkomst van het N.V.V., waar hij een, naar smaak gereserveerd, pleidooi voor bezitsvorming heeft gehouden, maar een pleidooi dat hij zelf toch zo scheen aan te zien, dat, zoals ik in Het Parool heb gelezen, hij meende daarmede „de knuppel in het hoenderhok te gooien".

Wel. mijn waarde toehoorderessen en toehoorders, wij wachten af, hoe die ontwikkeling verder zal gaan. Maar daarbovenuit wachten wij ook af — en nu niet helemaal passief — in hoeverre het gemengde kabinet tot praktische resultaten zal weten te komen. En met „praktische resultaten" bedoel ik dan natuurlijk niet, dat in de huidige parlementaire periode het probleem van de bezitsvorming finaal zou worden opgelost — dat is een totale onmogelijkheid, onder welk kabinet ook. Maar wij bedoelen wel er mee, dat in de loop van deze parlementaire periode tijdig zal moeten blijken, dat een algemene substantiële bijdrage voor de oplossing van het struktuurprobleem van de bezitsvorming vóór de zomer van 1960 haar beslag zal kunnen krijgen. Dat is de eis, die wij menen in 's lands belang te moeten stellen. Het verheugt mij dat gij dit onderstreept. En in deze geest is het, dat ik bij de Algemene Politieke Beschouwingen namens de fraktie ons standpunt heb mogen weergeven. Wij zijn daarbij ervan overtuigd, dat bij de eerst verantwoordelijke bewindslieden terzake, de Minister van Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie en de Staatssekretaris aan hetzelfde departement, de zaak in goede handen is. Maar het is gelukkig al praktisch gebleken, dat de aandacht voor de bezitsvorming zich niet tot hen beperkt. Ik mag met name er aan herinneren — al ligt het dan in een wat ander vlak — dat de Minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, Minister Witte, al in zijn eerste, in zijn vorige ambtsperiode de bevordering van het eigen woningbezit heeft aangepakt en dat deze zaak nu wel binnenkort haar beslag zal krijgen. Overigens, houdt het mij ten goede, maar het dunkt mij, dat deze Minister, aan wie ook de bitterheden van het politieke leven niet bespaard zijn gebleven, wel eens een ogenblik in het zonnetje mag worden gezet, nu hij het, natuurlijk met medewerking van de hele Regering, bestaat om dit moeilijke jaar 1957 toch te maken tot een rekord-jaar wat betreft de woningbouw, met meer dan 80.000 nieuwe woningen. Excellentie, ga zo voort! De tijd verstrijkt zo ver, dat ik moet gaan eindigen. Maar ik wil dat toch niet doen, dan na nog een ogenblik verwijld te hebben bij een woord, dat gij. Mijnheer de Voorzitter, gisteren in uw openingsrede hebt gesproken, toen gij het hadt over wat voor ons het begrip welvaart en het begrip welvaren inhoudt. Gij hebt er toen met nadruk op gewezen, wat achter al dit werken en streven naar welvaart voor ons zit. Meer ontwikkelingsmogelijkheden voor het kind. Een beter volgen van hun levensbestemming door de jonge mensen. Meer ontplooiingsmogelijkheid voor het gezin. Meer menswaardigheid voor de minimumlijders. Meer persoonlijke verantwoordelijkheid en zelfstandigheid voor de massa van het volk. Het lijkt zo dikwijls in deze dingen alléén te gaan om verbetering van de stoffelijke, van de materiële welvaart. Maar in de werkelijkheid gaat het hierbij om de geestelijke en om de zedelijke verheffing van de mens. Bij twee departementen, die aan katholieke handen zijn toevertrouwd, spreekt dit doel van geestelijke en zedelijke verheffing meer direkt aan. Ik noem u het Departement van Maatschappelijk Werk, waar het bewust-zijn van het zedelijke karakter van dit arbeidsveld misschien ook nog verder en mede wordt bevorderd door het feit, dat hier aan het hoofd staat onze eerste en enige vrouwelijke Minister, waardoor er de dagelijkse inschakeling is van dat moeilijk te missen, van dat verfijnende vrouwelijke element in de politiek. En die geestelijke verheffing is ook direkt duidelijk bij het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, waar de geestelijke faktor immers het direkte objekt is en waar we tot onze vreugde uit de Troonrede en uit de begrotingsstukken hebben kunnen ervaren, dat de noodzaak van de bestedingsbeperking toch de verzorging van de belangen in deze essentiële sektor ontziet. Maar ook achter alle materiele verzorging, ook daarachter staat de geestelijke en de zedelijke verheffing van de mens om wiens geluk het gaat en dus om wiens nakoming van Gods wet het gaat.

Ook wij katholieken, ook wij hebben, om ons dit goed te realiseren, nog wel eens nodig het gezagsargument. Het gezagsargument dat uit de jongere tijd misschien wel het scherpst spreekt uit die vooropsteling van „Quadra- gesimo Anno, dat Wij, de Paus van Rome, ik citeer letterlijk, „dat Wij het recht en de plicht hebben om met oppergezag te beslissen in kwesties van sociale en ekonomische aard". Maar met het gezagsargument stemt overeen het argument van het gezonde verstand, in het versterkende licht van het geloof, waardoor elke overweging terzake steeds eindigt in de dwingende konklusie, dat wij in elke handeling van ons leven, in al ons doen en laten, in ons naar binnen gerichte leven, in ons gezinsleven, in ons werkleven, in ons openbare leven tegenover ons zelf en tegenover onze naasten altijd Gods wet in acht hebben te nemen en in en door het tijdelijke ons hebben te richten op het eeuwige.

Het donkerste voorbeeld waartoe een mens kan komen, wanneer hij hiervan losslaat, vertonen de dragers van de Russische macht, balanserend tussen de wonderbaarlijke ruimtevaart van de techniek en de peilloze diepte van Hongaars leed en satellieten-kneveling. Een afstand tussen technische hoogte en onmenselijke diepte, waaraan geen enkel menselijk geluk meer houvast heeft of het tot bloei zou kunnen brengen. Ook toen bij ons het goddeloze kommunisme in zijn uitbraak na de oorlog verschijnselen vertoonde van een macht te kunnen worden — denkt u nog maar eens aan die dagen van de E.V.C. met zijn toen 400.000 leden ook toen hebben wij in het politieke en in het maatschappelijke vlak steeds gezegd: Nulla communio. Maar ik voeg er aan toe, voor de juiste orde van zaken, al weet ge het zelf wel en al praktiseert ge het wellicht veel beter dan ik: geen verbinding behalve in het gebed, en in het persoonlijke leven wanneer dit helpen kan. Maar ik merk dit alleen op, om mij niet te doen misverstaan, nu mijn gedachtengang een ogenblik voerde naar het verfoeilijke kommunisme en naar het trieste van zijn leiders. De hoofdzaak van die gedachtengang is en blijft deze: dat welvaart alleen wezenlijke betekenis heeft, als zij een positieve bijdrage is tot ons eeuwig geluk; en dat wij dus steeds de welvaart in dat kader en alléén in dat kader moeten trachten na te streven. Geve God u en mij de kracht, om ons dit bewust te blijven, en om overeenkomstig deze bewustheid te handelen als Zijn dienaar ten nutte van het vaderland.